

โพทะเล : ที่ตั้งของเมืองชัยบวร

“โพทะเล” เป็นทั้งชื่อตำบลและชื่ออำเภอหนึ่งของจังหวัดพิจิตร มีที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมปากตะพานนอกและอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวจังหวัดพิจิตรระยะทางห่างจากตัวจังหวัดพิจิตรตามทางรถยนต์ประมาณ ๖๗ กิโลเมตร (ถนนสายพิจิตร-ตะพานหิน-บางมูลนาก-โพทะเล)

ความเป็นมาของชื่ออำเภอ “โพทะเล” นี้เล่ากันว่า เดิมทีเด็ยวหมู่บ้านที่ตั้งที่ว่าการอำเภอนี้ มีต้นโพทะเลมาก (ต้นโพทะเลเป็นพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่ง เป็นประเภทไม้ล้มลุก ดอกโพทะเลมีลักษณะเป็นสีเทา) เนื่องจากมีต้นโพทะเลมากนี้เอง ชาวบ้านจึงตั้งชื่อว่า “บ้านโพทะเล”

แต่ก่อนที่จะเป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอ และเป็นอำเภอโพทะเลนั้น ท้องที่อำเภอโพทะเลมีที่ว่าการอำเภออยู่ที่ตำบลบางคลาน โดยทางราชการได้แบ่งการปกครองเมื่อ ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) ของเมืองพิจิตรออกเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอเมือง บางคลาน และเมืองภูมิ ดังนั้นบางคลานจึงเป็นอำเภอหนึ่งของเมืองพิจิตรในขณะนั้น ซึ่งมีเพียง ๓ อำเภอเท่านั้น สำหรับที่ว่าการอำเภอบางคลานในขณะนั้น ตั้งอยู่ที่หน้าโรงเรียนบางคลานในปัจจุบัน ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ที่ทางราชการประกาศใช้ชื่ออำเภอที่เปลี่ยนใหม่ให้ตรงกับชื่อตำบลที่ตั้งที่ว่าการอำเภอนั้น อำเภอบางคลานตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลบางคลานอยู่แล้ว จึงคงใช้ชื่ออำเภอบางคลานอย่างเดิม (แต่อำเภอเมืองเปลี่ยนเป็นอำเภอท่าหลวง และอำเภอภูมิเปลี่ยนเป็นอำเภอบางมูลนาก)

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๐ ทางราชการคงจะเห็นว่าที่ว่าการอำเภอบางคลาน อยู่ไกลจากหมู่บ้านตำบลทางเหนือทำให้ประชาชนติดต่อราชการไกลเกินไป การเดินทางก็ลำบากด้วย จึงได้ย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งที่บ้านโพทะเล และเปลี่ยนชื่ออำเภอเป็น อำเภอโพทะเล ในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ นี้ด้วย

ปัจจุบันอำเภอโพทะเลแบ่งการปกครองออกเป็น ๑๓ ตำบลด้วยกัน คือ ตำบลโพทะเล, ตำบลน้ำ, ตำบลน้ำ, บางคลาน, ตำบลน้อย, ตำบลบัว, ตำบลมัน, บางลาย, ตำบลเสา, ทนง, วัดขวาง บึงนารางและบ้านน้อย มีสุขาภิบาล ๒ แห่งด้วยกันคือ สุขาภิบาลโพทะเล และตำบลเสา มีจำนวนประชากรที่ทางราชการสำรวจเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๘ รวมชายหญิง ๗๐๕๐๓ คน

การเดินทางจากตัวจังหวัดพิจิตรจะไปได้ทั้งทางรถยนต์และรถไฟ แต่ถ้าไปตามทางรถไฟต้องลงที่สถานีรถไฟบางมูลนาก แล้วขึ้นรถยนต์จากบางมูลนากไปยังที่ว่าการอำเภอโพทะเล ระยะทางจากบางมูลนากถึงโพทะเล ๑๕ กิโลเมตร แต่ถ้าเดินทางทางรถยนต์มีถนนจากพิจิตรผ่านตะพานหิน บางมูลนากถึงโพทะเลระยะทางประมาณ ๖๗ กิโลเมตร และถ้าเดินทางจากกรุงเทพมหานครก็ไปตามทางรถไฟสายเหนือ ถึงสถานีรถไฟบางมูลนากแล้วต่อรถยนต์ไปยังโพทะเล หรือถ้าไปโดยรถยนต์ก็ไปตามถนนสายกรุงเทพฯ สระบุรี ลำปาง วัฒนานคร วัฒนานคร ตะพานหิน บางมูลนากโพทะเล หรือไปตามถนนสายกรุงเทพฯ นครสวรรค์ จากนครสวรรค์มีถนนไม่ค่อยคืนก็ไปบางมูลนาก ถึงโพทะเลได้เช่นกันหรือถ้าไปถึงนครสวรรค์ผ่านกำแพงเพชร พรานกระต่าย พิจิตร ตะพานหิน บางมูลนาก ก็จะได้ถึงโพทะเลได้แต่อ้อมมากไป ระยะทางลัดคือนครสวรรค์-บางมูลนากคงกล่าวแล้ว

ในท้องที่อำเภอโพทะเล มีสิ่งที่น่าสนใจก็คือนครชัยบวร หรือเมืองชัยบวร ซึ่งเป็นเมืองโบราณก่อนสร้างเมืองพิจิตรเสียอีก ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงรายละเอียดของเมืองโบราณแห่งนี้ แล้วจะกล่าวถึงวัดที่อยู่ใกล้เมืองโบราณ วัดในท้องที่อำเภอโพทะเลและหมู่บ้านตำบลในท้องที่อำเภอโพทะเลตามลำดับไป

เมืองชัยบวร : นครชัยบวร

ในท้องที่จังหวัดพิจิตรมีเมืองโบราณที่ค้นพบแล้ว ๔ แห่งด้วยกัน คือเมืองชัยบวรที่อำเภอโพทะเลแห่งหนึ่ง เมืองพิจิตรเก่าที่อำเภอเมืองพิจิตรแห่งหนึ่ง เมืองปางที่ตำบลทุ่งโพธิ์อำเภอตะพานหินแห่งหนึ่ง และอีกแห่งหนึ่งยังไม่ทราบชื่ออยู่ที่ตำบลทับคล้อ อำเภอตะพานหินเช่นกัน ผู้เขียนจะได้พาท่านผู้อ่านไปรู้จักกับเมืองชัยบวรที่อำเภอโพทะเลแห่งนี้ต่อไป

สำหรับเมืองชัยบวรที่อำเภอโพทะเลนี้ มีเรื่องราวปรากฏในพงศาวดารเหนือ และ

ยังมีท่านผู้เชื่อว่าอาจจะเป็นเมืองปากยมที่ปรากฏในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยก็ได้ ดังนั้นในตอน
ต้นนี้ ผู้เขียนจะไต่กล่าวถึงข้อความที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือและศิลาจารึกกรุงสุโขทัยซึ่งจะ
ทำให้ท่านผู้อ่านทราบที่มาของเมืองโบราณแห่งนี้ดียิ่งขึ้น

ในพงศาวดารเหนือ มีข้อความที่กล่าวถึงเมืองโบราณแห่งนี้ ในเรื่องพระยาแกรก
คือ พระยาแกรกได้ยกทัพเข้าตีเมืองละโว้ พระยาโคตมเทวราช ซึ่งเป็นเจ้าเมืองละโว้ได้พา
รพลอพยพขึ้นมาสร้างเมืองใหม่ที่บ้านโกณฑัญญาคาม ผู้เขียนขอคัดลอกข้อความในพงศาวดาร
เหนือมาลงไว้สักตอนหนึ่งดังนี้

“... และพระยาโคตมเทวราช เสด็จมาถึง บ้านโกณฑัญญาคาม พราหมณ์
ชื่อโกณฑัญญาคามเป็นใหญ่กว่าพราหมณ์ทั้งหลายได้ ๕๐๐ ครั้นเห็นพระยาแต่ไกลโกณฑัญญา
พราหมณ์ทั้งหลายก็ไปต้อนรับพระมหากษัตริย์ ๆ จึงมีพระบรมราชโองการตรัสถามว่าดูราชีพ่อ
พราหมณ์ทั้งหลาย บ้านท่านชื่อใด ชีพ่อพราหมณ์ทูลว่า บ้านชื่อโกณฑัญญาคาม แต่ดูข้า
เป็นชีพ่อพราหมณ์ได้ ๕๐๐ คน จึงมีพระราชโองการว่า เราจะสร้างเมืองในสถานที่นี้ ท่านทั้ง
หลายจะยินดีหรือไม่ พราหมณ์ทั้งหลายก็ยินดีด้วยกันทั้งสิ้น...”

สำหรับบ้านโกณฑัญญาคามนี้ ในหนังสือทะเบียนโบราณวัตถุสถานทั่วราชอาณาจักรของกรมศิลปากรได้กล่าวว่า คือนครชัยบุรี หรือเมืองชัยบุรีที่อำเภอโพทะเลนี้เอง และ
ชาวบ้านแถบนี้ก็ยังเรียกชื่อเดิมของเมืองชัยบุรีว่า บ้านโกณฑัญญาคามด้วย จึงน่าเชื่อถือพอ
สมควรว่า เมืองชัยบุรีนี้คือเมืองที่พระยาโคตมเทวราชมาสร้างขึ้นใหม่ที่บ้านโกณฑัญญาคาม
ตามพงศาวดารเหนือนั่นเอง

เมืองชัยบุรีนี้ นอกจากจะเรียกกันว่า “นครชัยบุรี” แล้ว ยังเรียกกันว่า “เมือง
ชัยบุรี” ก็มี และคูเมืองซึ่งกว้างใหญ่มากก็เรียกว่า “บึงชัยบุรี” บ้าง “บึงไชยบุรี” บ้าง
ซึ่งจะเห็นว่าชื่อที่เรียกนั้นคล้ายคลึงกันนั่นเอง

ส่วนข้อความในศิลาจารึกกรุงสุโขทัย หลักที่ ๘ (จารึกเขาสุมณภู) ได้กล่าวถึง
เมืองเมืองหนึ่งคือเมืองปากยมซึ่งเป็นเมืองในอาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยสมัยพระยาธิไท เชื่อ
กันว่า เมืองปากยมอาจจะเป็นเมืองชัยบุรีก็ได้ ข้อความในศิลาจารึกนั้น ผู้เขียนขอคัดลอก
มาลงไว้เฉพาะตอนที่กล่าวถึงเมืองปากยมดังนี้

“... อยู่ในสองแควได้เจ็ดข้า จึงนำพลมา มีทั้งชาวสระหลวง สองแคว ปากยม

พระบาง ซากักราว สุพรรณภาว นครพระขุเม เมืองโน . . . เมืองพาน เมืองราด เมืองสะก้า เมืองหล่มบาย เป็นบริวาร . . .”

ที่เชื่อกันว่าเมืองปากยม คือเมืองชัยบุรีก็เพราะว่าเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้กับปากแม่น้ำยมหรือใกล้กับบริเวณที่แม่น้ำยมไหลมาบรรจบกับแม่น้ำน่านนั่นเอง

เกี่ยวกับความเชื่อนี้ ผู้เขียนต้องขอคัดลอกบันทึกของนายตรี อมาตยกุล ซึ่งได้เคยเดินทางไปสำรวจเมืองโบราณในจังหวัดพิจิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ พร้อมด้วยศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร และอาจารย์ขจร สุขพานิช บันทึกนั้นมีข้อความตอนหนึ่ง ดังนี้

“ชั้นแรกได้เดินทางไปอำเภอบางมูลนาก เพื่อไปตรวจเมืองโบราณ ซึ่งในจารึกกรุงสุโขทัยเรียกว่า เมืองปากยม ก่อน เพราะเมืองนี้สงสัยว่าจะอยู่ตรงแม่น้ำยมกับแม่น้ำน่านมาสบกัน คือที่ตำบลบางคลาน อำเภโพนทะเล . . .”

ข้อความอีกตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ที่น่าสนใจยิ่งดังนี้

“ผู้นำทางได้พาไปดูเมืองโบราณเมืองหนึ่งเรียกว่า เมืองชัยบุรีหรือชัยบุรี เมืองนี้มีคูกว้างมาก คือกว้างประมาณ ๑๐๐ เมตร มีน้ำขังอยู่เต็ม ในฤดูแล้งน้ำก็ไม่แห้ง . . . ได้สอบถามชาวบ้านและผู้นำทางแล้ว ไม่ปรากฏว่าเคยได้พบเมืองโบราณนอกเมืองชัยบุรี หรือชัยบุรี ดังได้เรียนมาแต่ตอนต้น จึงยังไม่ทราบแน่ชัดว่า เมืองปากยม ที่ปรากฏชื่อในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยนั้น ในปัจจุบันจะตั้งอยู่ ณ ที่ใด บางทีอาจจะเป็นเมืองที่เรียกกันในปัจจุบันนี้ว่า เมืองชัยบุรี ก็ได้ แต่ยังไม่หลักฐานแน่นอน และยังไม่ได้สำรวจตรวจค้นโดยละเอียด จึงไม่สามารถจะยืนยันได้”

อย่างไรก็ตามเรื่องนี้จะต้องทำการสำรวจขุดค้นกันต่อไป แต่ก็เป็นเรื่องที่น่าเชื่อได้ว่าพอสมควรว่า เมืองชัยบุรีกับเมืองปากยมน่าจะเป็นเมืองเดียวกัน

ผู้เขียนได้กล่าวถึงที่มาของเมืองชัยบุรีมาพอควรแล้ว ต่อไปผู้เขียนจะพาท่านผู้อ่านเดินทางไปยังเมืองชัยบุรี ถ้าหากจะเริ่มต้นออกเดินทางจากกรุงเทพมหานคร หรือเอากรุงเทพมหานครเป็นจุดเริ่มต้น ก็อาจจะเดินทางได้ทั้งทางรถไฟและทางรถยนต์ ถ้าเดินทางทางรถไฟก็ต้องไปรถไฟสายเหนือลงที่สถานีบางมูลนาก แล้วต่อรถยนต์ไปตามถนนสายบางมูลนาก-โพนทะเล โดยแยกที่ท่าบัวไปบางคลาน ก่อนถึงบางคลานมีถนนแยกไปยังเมืองชัยบุรีได้ แต่ถ้าไปทางรถยนต์จากกรุงเทพมหานคร ก็ไปได้ ๒ ทาง คือทางหนึ่งผ่านสระบุรี ลำานารายณ์

วังชมพู่ เขาทราย ตะพานหิน ถึงบางมูลนากได้ และทางหนึ่งผ่านนครสวรรค์ กำแพงเพชร พรวนกระต่าย พิจิตร แล้วล่องใต้ผ่านตะพานหิน ถึงบางมูลนากได้เช่นกัน แต่ทางหลังนี้ อ้อมไกลมากกว่า หรือเมื่อถึงนครสวรรค์ไปทางลัดจากนครสวรรค์ถึงบางมูลนากก็ได้

เมื่อท่านเดินทางไปถึงตัวเมืองชัยบุรี สิ่งที่น่าสนใจได้เด่นชัดก็คือคูเมือง ซึ่งมีน้ำขังอยู่ตลอดปี คูเมืองนี้กว้างมาก คือกว้างประมาณ ๑๐๐ เมตร และน้ำลึกมาก สำหรับ คูเมืองนี้ชาวบ้านมักเรียกกันว่า “บึง” ก็เรียกว่า “บึงชัยบุรี” บ้าง “บึงชัยวน” บ้าง และ “บึงไชยวน” ก็มี ลักษณะของบึงหรือคูเมืองเป็นรูปวงโค้งเข้าหากันเกือบกลม แต่คูเมือง ไม่บรรจบกัน ระยะที่ห่างกันของคูเมืองที่โค้งจะมาบรรจบกันนี้ประมาณ ๒๐๐ เมตรเศษ ดังนั้น ลักษณะของคูเมืองจึงไม่รอบตัวเมืองเหมือนเมืองโบราณโดยทั่วไป ส่วนที่คูเมืองไม่บรรจบกันนี้ อยู่ห่างจากแม่น้ำน่านเก่าไม่มากนัก อาจจะใช้แม่น้ำน่านเก่าเป็นคูเมืองค้ำยันไปในตัวก็ได้

เมื่อครั้งที่นายตรี อมาตยกุล ดร. ประเสริฐ ฒ นคร และนายขจร สุขพานิช ได้เดินทางไปสำรวจเมืองโบราณแห่งนี้ นายตรี อมาตยกุล ได้เขียนเสนอประธานกรรมการ ชำระประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับลักษณะของเมืองชัยบุรีไว้ว่า

“... คูเมืองมีรูปร่างคล้ายตัวยูฝรั่ง ยาวประมาณ ๓ กิโลเมตร และมีแม่น้ำน่าน เก่าอยู่ทางตอนหลัง คล้ายกับจะใช้แม่น้ำเป็นคูเมืองอีกด้านหนึ่ง เนื้อที่ภายในบริเวณตัวเมือง ประมาณ ๕ ตารางกิโลเมตร ถ้าจะเป็นเมืองโบราณ ก็จะต้องเป็นเมืองที่ใหญ่มาก แต่เนื่องจาก คูเมืองมีความกว้างมาก คือกว้างถึง ๑๐๐ เมตรเศษ ฉะนั้นจึงอาจเป็นแม่น้ำที่เปลี่ยนทางเดิน ใหม่ก็ได้”

สำหรับตัวเมืองชัยบุรีนี้อยู่ห่างจากแม่น้ำน่านเก่าไปทางทิศตะวันออก เคยมีผู้ เคยเห็นลำคูเล็ก ๆ จากแม่น้ำน่านเก่าถึงคูเมือง แต่ปัจจุบันต้นเขินมากจนสังเกตเห็นไม่แล้ว ถ้ามีลำคูจริงตามที่ผู้เคยเห็นมาก่อน ก็อาจจะเป็นแม่น้ำเปลี่ยนทางเดินใหม่ตามที่ นายตรี อมาตยกุล สันนิษฐานไว้ก็ได้

สำหรับตัวเมืองในปัจจุบันนี้ ชาวบ้านเข้าไปทำไร่หมดแล้ว ริมคูเมืองบางตอน เป็นเนินดินสูงเข้าใจว่าเป็นกำแพงเมืองนั่นเอง ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า มีผู้ขุดได้เครื่องปั้นดินเผา เช่น ถ้วย ชาม แจกัน โอ่ง ไห เป็นต้น บางแห่งก็พบซากอิฐค้ำย นอกจากนั้นยังมีผู้เคย ได้ยินเสียงคนตีจากตัวเมืองนี้ด้วย ยิ่งไปกว่านั้นชาวบ้านยังเล่าให้นายตรี อมาตยกุล ฟัง

เกี่ยวกับเรื่องอภินิหารว่า เดิมเคยมีถาดและถ้วยชามทำด้วยเงินทองเป็นจำนวนมากอยู่ในโพลง-
ใต้ดิน แต่ต่อมาปรากฏว่าชาวบ้านที่ยืมไปไม่นำมาส่งคืน บู้โสมที่เฝ้าถ้วยชามอยู่จึงบันดาลให้
ถ้วยชามเหล่านั้นจมลึกลงไปใต้ดินหมด ในปัจจุบันจึงไม่มีผู้ใดได้พบเห็นอีก จากเรื่องเล่านี้
อาจจะมีผู้พบจริงๆ ก็ได้ เมื่อผู้พบเห็นนำไปเสียหมด จึงไม่มีเหลือ แต่ถ้าทำการขุดค้นอย่าง
ถูกหลักวิชาการทางโบราณคดีอาจจะพบหลักฐานต่างๆ อีกมากก็ได้

เกี่ยวกับเมืองชัยบุรี พลชะ วัฒน ได้เขียนไว้ในหนังสือเมืองพิจิตร ซึ่งพิมพ์
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ มีข้อความตอนหนึ่งดังนี้

“คนเก่าที่บ้านท่าเตยเล่าให้ฟังว่า เมื่อ ๖๐-๗๐ ปีมาแล้วขุดลงไประหว่างหัวบึง
ท้ายบึง ที่โค้งเข้าหากัน พบซากอิฐจมนดินเป็นแนว พอเป็นที่สังเกตว่าเป็นกำแพงเมือง แต่
บัดนี้ชาวบ้านใต้ดินทำเรือสวน รากกำแพงเมืองจึงไม่มีเหลือ

“นอกกำแพงไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๑ เส้น มีโบสถ์ร้างแห่งหนึ่ง ชาวบ้าน
เรียกกันว่า “โคกโบสถ์” ถนนตัดผ่านหน้าโบสถ์พอดี ถ้าไม่สังเกตจริงๆ จะไม่ทราบเลยว่า
นั่นเป็นโบสถ์หรือจอมปลวก เพราะเหลือแต่ซากอิฐมีลักษณะเหมือนดินจึงเรียกว่าโคกโบสถ์
บนโคกโบสถ์เต็มไปด้วยต้นไม้ ที่ฐานพระประธานและตามระเบียบมีรอยขุดขี้ตูดโบราณ ชาว
บ้านบอกว่า คนแก่คนเฒ่าบอกกันต่อๆ มาว่า โคกโบสถ์อยู่หน้าประตูเมืองพอดี และยังเรียก
บริเวณนั้นว่าประตูเมือง ราษฎรแถวย่านบ้านนั้นไม่ทราบเลยว่า ตรงที่โบสถ์ตั้งอยู่นั้นเป็นวัด
อะไร สร้างเมื่อไร . . .”

จากข้อความนี้ทำให้น่าเชื่อว่า บริเวณดังกล่าวคงเป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่งคู่มากับเมือง
ชัยบุรีก็ได้

ปัจจุบันนี้ใกล้ ๆ กับตัวเมืองมีโรงเรียนประชาบาลโรงเรียนหนึ่ง มีชื่อว่า “โรง-
เรียนนครชัยบุรี” ซึ่งนับว่าเป็นชื่อโรงเรียนที่ตั้งขึ้นเพราะอยู่ใกล้กับเมืองชัยบุรีนั่นเอง นำ
ชมเขยทางราชการเป็นอย่างยิ่งที่ตั้งขึ้นนี้ ยิ่งไปกว่านั้นชาวบ้านยังช่วยกันสร้างศาลหลังหนึ่ง มี
รูปปั้นเจ้าพ่อโคตรบอง ประดิษฐานอยู่ภายในศาล เพราะเชื่อกันว่าเจ้าพ่อโคตรบองเป็นผู้
สร้างเมืองชัยบุรีขึ้น ศาลเจ้าพ่อโคตรบองตั้งอยู่ใกล้ตัวเมืองชัยบุรีริมถนนจากโรงเรียนนคร-
ชัยบุรีไปตลาดบางกลาน

วัดเก่าใกล้ตัวเมืองชัยบุรี

ในตัวเมืองชัยบุรีเข้าใจว่ามีวัดเก่าเหมือนกัน แต่ไม่มีซากโบราณวัตถุสถานของ

วัดเหลืออยู่ จึงไม่มีคนรู้จักกันแล้ว แต่ใกล้ตัวเมืองไปทางใต้และทางเหนือมีวัดร้างอยู่หลายวัด บางวัดเป็นวัดที่มีพระภิกษุจำพรรษาอยู่ แต่ก็เป็นวัดเก่ามาก่อน วัดเหล่านี้ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านเก่าบ้าง ริมแม่น้ำยมบ้าง เนื่องจากเมืองชัยบรรตอยู่ใกล้แม่น้ำน่านเก่ากับแม่น้ำยม ไหลมาบรรจบกัน วัดเก่าต่าง ๆ จึงตั้งอยู่ริมแม่น้ำทั้งสอง วัดเก่าที่จะนำมากล่าว มีวัดตำหนัก วัดคงคาราม วัดเทวปราสาท วัดหิริญญาราม วัดบ้านน้อย วัดท่าบัว และวัดหลวง เป็นต้น ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงวัดเหล่านี้ตามลำดับไป

วัดตำหนัก

วัดตำหนักเป็นวัดร้าง ตั้งอยู่ใต้ตัวเมืองชัยบรรต ริมแม่น้ำยม คืออยู่ใต้ตรงที่แม่น้ำน่านเก่ากับแม่น้ำยมบรรจบกัน ราว ๑ กิโลเมตร โบราณวัตถุสถานที่เหลืออยู่คือเป็นซากอิฐหลายแห่งเข้าใจว่าเป็นฐานโบสถ์ วิหาร เจดีย์ และฐานพระพุทธรูป นอกจากนี้ก็มีซากพระพุทธรูปอยู่บ้าง เนื่องจากวัดนี้ถูกลักขุดกันมาก โบราณวัตถุสถานที่เหลือแต่ซากเกี่ยวกับการลักขุดกันจนได้จารึกบนแผ่นหินรูปเสมาหนึ่ง พล. ๖๖ โฉ. ได้เขียนไว้ในหนังสือเมืองพิจิตร ดังต่อไปนี้

“เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ มีบุคคลคณะหนึ่งได้ลักขุดทางคานใต้ของฐานพระพุทธรูป โดยขุดจนเข้าได้ฐานใต้พระบุชาและพระเครื่องเป็นจำนวนมาก และได้ศิลาแดงแกะสลักเป็นรูปเสมาธรรมจักรอันหนึ่ง แต่คนร้ายไม่ได้นำไป นางน้อย สีนาค ราษฎรหมู่ที่ ๓ ตำบลบางกลาน อำเภอโพทะเล เป็นผู้ครอบครองที่ดินราชพัสดุแห่งนั้น จึงเก็บใบเสมาไว้ แล้วมอบให้ พล. ต. ต. ประชา บุรณะธนิต ซึ่งออกไปร่วมกับคณะกรรมการ จังหวัดพิจิตร เพื่อปราบปรามโจรผู้ร้าย พล. ต. ต. ประชา บุรณะธนิต จึงนำใบเสมาธรรมจักรนั้นไปมอบให้กรมตำรวจอีกต่อหนึ่ง

“ครั้นวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ทางกรมตำรวจจึงมอบใบเสมาธรรมจักรนั้นไปมอบให้แก่กรมศิลปากรตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา . . .” ปัจจุบันใบเสมาธรรมจักรจึงอยู่ที่กรมศิลปากร สำหรับจารึกบนใบเสมานั้น มีเป็นอักษรขอมภาษาไทยตอนหนึ่ง และเป็นอักษรไทย ภาษาไทยอีกตอนหนึ่ง ซึ่งมีข้อความดังนี้

อักษรขอม ภาษาไทย มีข้อความว่า “จุลศักราชได้ ๘๔๒ ปีมะเมียณักษัตริ

แต่พระศรีศักรยุมณีโคดมพิตรเป็นเจ้า เสด็จเข้าสู่มหานครนิพพาน ยังไว้ศาสนาได้ ๕๐๐
พรรษา ผีจะคณา แต่อันพันไปแล้ว ๒๐๔๕ ปีชวด นักษัตร เดือน ๑๑ แรม ๕ ค่ำ วันเสาร์
ได้ฤกษ์ภรณ์ ฯ มหาเถรสูงมงคลราชูจิ ศรีพีเชียรปรีชญา อีกพระสงฆ์ ๑๐๐ องค์ อีกอุบาสก
อุบาสิกาทั้งหลายเป็นประธาน นายเพ็งและแม่ยาม พระสารี (วิกิธาตุ) . . . พระองค์, พระคำ
๕ พระองค์, พระสัมฤทธิ์ ๒, พระเงิน ๔๓ พระ . . . ตีบุก ๑๖๖๒ พระองค์ ฯ”

ส่วนอักษรไทย ภาษาไทย มีข้อความว่า “พระรามาชิตีศรีสิน (ทร) บรมจักร-
พรตราชธาธิราชราเมศวร ธรรมิกราชเดโช (ไชย) บรมเทพาคิเทพ ตรีภูวนาธิเบศร์
บรมพิตร”

สำหรับจารึกนี้เชื่อกันว่าจารึกในสมัยอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ตรงกับ พ.ศ. ๒๐๒๓ (จุลศักราช ๘๔๒) ดังนั้นวัดที่ตำแหน่งนี้อาจจะสร้างขึ้นในสมัยนั้น หรือ
ก่อนหน้านั้นก็เป็นได้

วัดคงคาราม

เป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำยมฝั่งตะวันตก ใต้แม่น้ำยมกับแม่น้ำน่านเก่าไม่มากนัก
ปัจจุบันวัดคงคารามไม่ใช่วัดร้าง ยังมีพระภิกษุจำพรรษาอยู่ แต่เข้าใจว่าเป็นวัดเก่าวัดหนึ่ง
เพราะมีตำนานที่เล่ากันมานานแล้วว่า ที่เรียกว่าวัดคงคารามก็เพราะหลวงพ่อกงเป็นผู้สร้าง
วัด^{นี้} เดิมทีหลวงพ่อกงเป็นโจรผู้ร้ายมาก่อน ตอนหลังกลับใจแล้วมาบวชพระพร้อมกับ
เพื่อนอีก ๒ คน เมื่อบวชแล้ว พระที่มาบวชอีก ๒ องค์แยกไปสร้างวัดโพธิ์ศรี ตำบลท่าช้าง
องค์หนึ่ง และอีกองค์หนึ่งไปสร้างวัดขวาง ตำบลทุ่งน้อย (ตำนานที่เล่ากันมานี้ นายแปลก
สุขนวล อายุ ๘๑ ปี เป็นผู้เล่าให้ผู้เขียนฟัง) สำหรับวัดคงคารามในปัจจุบันมีโบราณวัตถุสถานที่
ที่สร้างขึ้นใหม่เป็นส่วนใหญ่

วัดเทพปราสาท

จากคำบอกเล่าของนายแปลก สุขนวล อายุ ๘๑ ปีว่า วัดเทพปราสาทเป็นวัดร้าง
ตั้งอยู่เหนือวัดคงคารามขึ้นไปราว ๕ เส้น ปัจจุบันไม่มีซากโบราณวัตถุสถานที่เหลืออยู่เลย
เข้าใจว่าจะพังลงน้ำหมด เพราะตั้งอยู่ริมแม่น้ำยม นายแปลก สุขนวล ยังเล่าอีกว่าเคยมีคน

พบพระเจดีย์หล่อสัมฤทธิ์องค์เล็ก ๆ และเคยมีชาวสุวรรณภคโลกลงเรือมาถึง ๓ ลำเรือ เพื่อจะ
ชุกกันหาของเก่า แต่ปรากฏว่าไม่ได้อะไรเลย เพราะเกิดพายุฝนตกหนักเสียก่อนจนต้อง
ตะเกียกตะกายหนีน้ำที่ไหลท่วมจนเกือบจะเอาชีวิตไม่รอดด้วยซ้ำ ถึงแม้จะเป็นคำบอกเล่า
แต่ก็น่าเชื่อว่าบริเวณดังกล่าวคงเป็นวัดเก่าแก่ อาจจะถูกกับเมืองชัยบุรีก็ได้ นอกจากนี้
นายแปลก สุขนวล ยังเล่าอีกว่า มีวัดร้างอีกหลายวัดแต่ไม่สามารถหาหลักฐานได้ว่าอยู่ที่ใด
เพราะได้กลายเป็นไร่นา และบ้านเรือนเสียหมด ดังนั้นจึงไม่มีคนรู้จักกันแล้ว แม้กระทั่ง
วัดเทพปราสาทก็ไม่มีคนรู้จักเช่นกัน

วัดหิริญญาราม (วัดวังตะโก)

วัดหิริญญารามเดิมมีชื่อว่า วัดวังตะโก ชาวบ้านยังเรียกในชื่อเดิมกันอยู่ เป็น
วัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านเก่าเหนือบริเวณที่แม่น้ำน่านเก่ากับแม่น้ำยมบรรจบกัน ตรงที่ตั้งวัด
เป็นแม่น้ำโค้ง เดิมอาจจะมียักษ์ตะโกอยู่ด้วยก็ได้ จึงมีชื่อว่าวังตะโก เข้าใจว่าเป็นวัดเก่าแก่
อีกวัดหนึ่ง จากคำบอกเล่าของท่านเจ้าอาวาสว่า เดิมมีโบสถ์เก่า เครื่องบนเป็นไม้ผุงมาก
จึงรื้อแล้วสร้างโบสถ์ใหม่ที่โบสถ์เก่าถูกรื้อไป มีศาลาการเปรียญไม่เก่ามากนักอีกหลังหนึ่ง
นอกจากนี้ยังมีสิ่งก่อสร้างใหม่ทั้งสิ้น

สิ่งที่น่าสนใจและน่าชมที่วัดนี้ก็คือ โบราณวัตถุต่างๆ ที่ทางวัดได้สะสมไว้นานแล้ว
โดยมีผู้นำมาถวายวัดเป็นส่วนมาก โบราณวัตถุต่างๆ มีทั้งพระพุทธรูป พระพิมพ์เครื่องบน
ดินเผา และอื่นๆ โบราณวัตถุส่วนหนึ่งได้มาจากเมืองชัยบุรี ทางวัดได้จัดแสดงไว้ในตู้
อย่างน่าชมทีเดียว นอกจากนี้ทางวัดยังมีพระพิมพ์ที่ชาวพิจิตรรู้จักกันดี คือ หลวงพ่อเงิน ซึ่ง
เป็นพระพิมพ์ที่มีชื่อเสียงไปยังจังหวัดอื่นๆ อีกด้วย

สำหรับวัดต่างๆ ที่กล่าวมาทั้งหมด คือ วัดตำหนัก วัดคงคาราม วัดเทพปราสาท
และวัดหิริญญาราม (วัดวังตะโก) เป็นวัดที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองโบราณ นครชัยบุรี
มากนัก และอยู่ในท้องที่ตำบลบางกลางท่าวัด ส่วนวัดที่จะกล่าวต่อไปอีก ๓ วัด คือ วัด
บ้านน้อย วัดท่าบัว และวัดหลวง เป็นวัดที่อยู่เหนือตัวเมืองนครชัยบุรี ไม่ไกลมากนัก
ทั้ง ๓ วัดตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านเก่าทางสน ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงวัดทั้ง ๓ ตามลำดับไป

วัดบ้านน้อย

เป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านเก่าฝั่งตะวันออก และอยู่ในท้องที่ตำบลบ้านน้อย

ถนนจากท่าบัวไปบางตลาดผ่านวัดนี้ด้วย จากการค้นคว้าประวัติของวัด ของนายสายันท์ ประชารัตน์ ครู ร.ร. วัดบ้านน้อยว่า วัดนี้เริ่มตั้งเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๐ สาเหตุที่ชื่อว่า วัดบ้านน้อยก็คือ มีผู้คนมาตั้งบ้านเรือนอยู่น้อยหลังคาเรือนเหลือเกิน ประชาชนจึงขนานนามว่า วัดบ้านน้อย

โบราณวัตถุสถานของวัดบ้านน้อย มีพระพุทธรูปปูนปั้น ๒ องค์หันพระพักตร์เข้าหากัน พระพุทธรูปทั้งสององค์ถูกซ่อมแซมทับเสียแล้ว แต่ฐานชุกชีของพระพุทธรูปยังไม่ได้ซ่อม จึงสังเกตเห็นอิฐเก่าขนาดใหญ่ แสดงว่าทั้งพระพุทธรูปและฐานชุกชีเก่าแก่พอสมควร ตัววิหารคงพังหมด ทางวัดได้สร้างหลังคามุงสังกะสีให้ใหม่ โถงวิหารมีต้นไม้อายุต้นหนึ่ง โคนต้นไม้มีผู้นำแท่นหินมาวางไว้ บนแท่นหินมีเศียรพระพุทธรูปปูนปั้นชำรุด เข้าใจว่าคงเป็นพระพุทธรูปหินที่ชำรุด ไม่ทราบว่ายู่ที่วัดนี้มาแต่เดิมหรือนำมาจากที่อื่น อย่างไรก็ตามวัดนี้คงเป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่ง อาจจะเป็นวัดร้างมาก่อน แล้วจึงมีผู้มาตั้งวัดขึ้นใหม่เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๐ ก็ได้

วัดท่าบัว

วัดท่าบัวตั้งอยู่เหนือวัดบ้านน้อย อยู่ริมแม่น้ำน่านเก่าฝั่งตะวันออก และถนนจากท่าบัวไปบางตลาดผ่านวัดนี้เช่นกัน วัดท่าบัวขึ้นกับตำบลท่าบัว ที่มีชื่อ “ท่าบัว” นี้ ครูใหญ่โรงเรียนบ้านท่าบัว รัฐประศาสน์เคราะห์ ได้ค้นคว้าประวัติได้ความว่า มีบัวหลวงขึ้นตรงทำนน้ำหน้าวัดท่าบัวปัจจุบันเป็นจำนวนมาก จึงมีชื่อว่า “ท่าบัว” ส่วนการสร้างวัดนี้เห็นเล่ากันว่า เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๑๗ มีพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อชื่น ฐุดงค์มาจากอยุธยา ชาวบ้านได้นิมนต์ให้ท่านอยู่ แล้วได้ก่อสร้างวัดขึ้น และได้สร้างพระประธานที่ประดิษฐานอยู่ในโบสถ์ชื่อ “หลวงพ่อชื่น” ด้วย

วัดท่าบัวมีโบสถ์หลังหนึ่ง และมีโบสถ์มาหิน ซึ่งนำมาจากวัดเดรน้อย ตำบลวัดขวาง และมีต้นยางขนาดใหญ่อีก ๑ ต้น วัดท่าบัวอาจจะเป็นวัดร้างมาก่อน เช่นเดียวกับวัดบ้านน้อยก็ได้

วัดหลวง

วัดหลวงเป็นวัดที่อยู่ในท้องที่ตำบลท่าบัว และอยู่ริมแม่น้ำน่านเก่าฝั่งตะวันออก

เหนือวัดท่าบวชขึ้นไป การเดินทางไปยังวัดนี้เนื่องจากมิใช่เป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมถนนสายท่าบวไป
บางคลาน แต่เป็นวัดที่ตั้งอยู่เหนือถนนสายท่าบวไปบางคลาน คือมีถนนแยกจากถนนสายบาง
มูลนากไปโพทะเลขึ้นไปทางเหนือ ถนนแยกไปวัดหลวงนี้มีสองสายๆ หนึ่งไปตามริมแม่น้ำ
น่านเก่าระยะทางราว ๓ กิโลเมตร แต่ถ้าไปตามถนนลัดตัดตรงระยะทางราว ๒ กิโลเมตรเท่า
นั้น ตั้งหน้าวัดหลวงจึงเป็นวัดที่อยู่ห่างจากเมืองโบราณ นครชัยบุรี มากกว่าทุกวัดที่กล่าวมา
แล้ว คือห่างกันประมาณ ๖-๗ กิโลเมตร

เมื่อครั้งที่นายตรี อมาตยกุล ดร. ประเสริฐ ฤ นคร และนายจร สุธพานิช ไป
สำรวจเมืองโบราณนครชัยบุรีเมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๘ ก็ไปคู่วัดหลวงเช่นกัน
ตั้งข้อความตอนหนึ่งที่นายตรี อมาตยกุล เขียนเสนอประธานกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย
ดังนี้

“วัดนี้มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นครม และมีบริเวณกว้างขวางแต่เป็นวัดสร้างใหม่ มีแต่
กุฏิพระ ศาลา และหอรบสร้างด้วยไม้ ไม่มีสิ่งก่อสร้างถาวร และไม่มีซากโบสถ์วิหารของ
เดิมเหลืออยู่ แต่เหนือที่ตั้งวัดหลวงขึ้นไปประมาณ ๖๐๐ เมตร มีวิหารร้าง ก่อสูงจากพื้นดิน
ขึ้นไปประมาณ ๓ เมตร มีบันไดก่อด้วยอิฐเพื่อให้ขึ้นไปบนิหาร เป็นบันไดเล็ก ๆ ยาวประ-
มาณ ๗๕ เซนติเมตร ส่วนหลังคาวิหารนั้นพังเสียหายหมดแล้ว เห็นมีกระเบื้องหลังคาตกกลาด
เกลื่อนอยู่รอบวิหาร ภายในวิหารมีพระประธานสูงประมาณ ๒ เมตร เป็นพระพุทธรูปก่อด้วย
อิฐคือปูน และฉาบปูนผิวขัดมัน เป็นพระพุทธรูปสมัยอยุธยา พระพักตร์และรูปทรงยังบริบูรณ์
ดีทั้งองค์ เข้าใจว่าคงจะมีผู้มาซ่อมใหม่เมื่อไม่นานมานี้”

ปัจจุบันนี้มีผู้สร้างหลังคาให้พระพุทธรูปแล้ว และบันไดทางขึ้นก็ซ่อมฉาบปูนใหม่
รวมทั้งพื้นวิหารด้วย สำหรับผนังของวิหารก่อด้วยอิฐมีลักษณะฐานอ่อนโค้งเหมือนกับวิหาร
สมัยอยุธยา ชาวบ้านเรียกพระพุทธรูปองค์นี้ว่า “หลวงพ่อขาว” ซ้ำยังเรียกชื่อวัดนี้ว่า “วัด
หลวงพ่อขาว” อีกด้วย ความจริงน่าจะเป็นคนละวัดกับวัดหลวง เพราะอยู่ห่างกันมาก เมื่อ
เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๑๙ นี้มีผู้ขุดได้เครื่องปั้นดินเผาเป็นจำนวนมากและได้กาน้ำทองเหลือง
ขนาดใหญ่อีก ๑ ใบด้วย ดังนั้นบริเวณนี้จึงเป็นบริเวณที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

ในห้องที่ตำบลท่าบวชนี้ ครูใหญ่โรงเรียนบ้านท่าบวช กล่าวว่ามีวัดเก่าอยู่อีกเป็น
จำนวนมาก มีอยู่ในหมู่ที่ ๗ อีกแห่งหนึ่งเรียกว่าวัดพิบูล หมู่ที่ ๓ มีอีก ๒ วัดยังมีพระพุท
ธรูปและเสาวิหารปรากฏอยู่ และหมู่ที่ ๔ มีจำนวน ๑ วัด

เรื่องราวของเมืองโบราณ “นครชัยบุรี” ที่ผู้เขียนได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ นับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจ และน่าศึกษาค้นคว้าและซุกค้นอย่างถูกหลักวิชาการทางโบราณคดีต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งขณะนี้เรายังไม่ทราบกันแน่นอนว่า เมืองโบราณแห่งนี้เป็นเมืองชัยบุรีใช่หรือไม่ และเป็นเมืองเดียวกับเมืองปากยมที่ปรากฏในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยใช่หรือไม่ ถ้าหากเป็นเมืองเดียวกัน ก็แสดงว่าเมืองชัยบุรีสร้างมาก่อนสมัยสุโขทัย และต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองปากยมในสมัยสุโขทัย ส่วนวัดต่างๆ ที่อยู่ใกล้ตัวเมืองโบราณแห่งนี้ จากการสังเกตลักษณะของโบราณวัตถุสถานแล้วปรากฏว่าก่อสร้างในสมัยอยุธยาไม่น่าจะเก่าไปกว่านั้น แต่ก็เป็นเรื่องที่ยังหาข้อยุติไม่ได้ ถ้าทำการศึกษาค้นคว้า และซุกค้นอย่างละเอียดและถูกหลักวิชาการทางโบราณคดีต่อไปอาจจะได้หลักฐานเพิ่มเติม และแน่นอนยิ่งขึ้นก็เป็นได้ ผู้เขียนขอฝากความคิดนี้ไว้กับกรมศิลปากร และคณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากรด้วย

วัดต่างๆ ในท้องที่อำเภอโพทะเล

นอกจากวัดที่อยู่ใกล้ตัวเมืองชัยบุรีดังกล่าวแล้ว ในท้องที่อำเภอโพทะเลยังมีวัดอีกหลายวัดด้วยกันเช่น วัดท้ายน้ำ วัดปากน้ำ วัดเนินโพธิ์ วัดกระบังดิน วัดห้วยแก้ว วัดหนองวัดนาควิสัย วัดโพทะเล วัดบึงสี วัดหนองบัว วัดบ้านตาล วัดพร้าว วัดขวาง วัดทุ่งน้อย วัดใหม่ศรีวิชัย วัดทับทิม วัดคลองตางาว วัดปากลัด วัดโพธิ์ศรี วัดวังแดง วัดท่าม่วง วัดหนองคิง วัดพังกน้อย วัดท่ามะไฟ วัดท่าขมิ้น วัดห้วยยาวราษฎร์บำรุง วัดหนองคล้า วัดยางพะเนียด วัดบึงพล้อ วัดสนามไชยราม วัดบางลายเหนือ วัดบางลายใต้ วัดคลองข่อย วัดประจาทอง วัดหนองในแดง วัดบึงนาราง และวัดห้วงศรีพัชราราม

สำหรับวัดที่พอจะรวบรวมเรียบเรียงได้ จากครุสัจจกตังการุณการบริหารส่วนจังหวัด พิจิตร และจากหนังสือต่างๆ มีดังนี้

วัดพร้าว

วัดพร้าวตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลวัดขวาง เป็นวัดที่มีพระพุทธรูปจำลองหลวงพ่อบุญรอด วัดท่าหลวง แต่เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น สำหรับที่มาของชื่อวัดพร้าวจากคำบอกเล่าของคนเฒ่าแก่ว่า เดิมทีเคยมีหมู่บ้านนี้มีมะพร้าวมาก ถ้าใครต้องการมะพร้าวก็มักจะไปเอาที่บ้านมะพร้าว

ต่อมาชาวบ้านได้สร้างวัดขึ้น จึงตั้งชื่อตามชื่อหมู่บ้าน “วัดบ้านมะพร้าว” แต่คำนี้ยาวเกินไป ชาวบ้านมักจะพูดกร่อนเข้าทุกวัน เพื่อความสะดวกในการพูดคุยกัน จนในที่สุดเหลือแต่ “วัดพร้าว” อย่างเดียว

วัดบางลายเหนือ

วัดบางลายเหนือตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลบางลาย คุณประจักษ์ จันทโรทัย ครูใหญ่ โรงเรียนวัดบ้านบางลายเหนือได้รวบรวมและเรียบเรียงไว้ว่า วัดนี้มีโบราณวัตถุสถานคือโบสถ์ ซึ่งสร้างมาประมาณ ๗๕ ปี สถาปเจดีย์สร้างราว ๖๘ ปีมาแล้ว และมีพระพุทธรูปชื่อหลวงพ่อธรรมจักรสร้างมาประมาณ ๗๐ ปี ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในวิหารซึ่งสร้างขึ้นใหม่ประมาณ ๘ ปี ล่วงมาแล้ว

สำหรับชื่อของวัดซึ่งเป็นชื่อเดียวกับชื่อตำบลว่า “บางลาย” นั้น เล่ากันว่า เดิมท้องที่ตำบลนี้เมื่อราว ๘๐ ปีมาแล้ว มีบางที่ติดกับแม่น้ำยม น้ำในบางลึกมาก และน้ำในบางวนเค็ดครายแรง ชาวเรือแพบางรายประสบอุบัติเหตุถึงกับล่มจมประกอบกับจระเข้ชุกชุมด้วย ชาวเรือแพจึงเรียกบางนี้ “บางร้าย” ต่อมาเห็นว่าชื่อไม่เป็นมงคลจึงเปลี่ยนเป็น “บางลาย” แต่ปัจจุบันบริเวณที่น้ำเคยลึกมากก้นเขินขึ้น น้ำไม่วนเหมือนแต่ก่อนแล้ว

เมื่อครั้งที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จจังหวัดพิจิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ พระองค์ได้เสด็จวัดบางลายเหนือในวันที่ ๘ และวันที่ ๑๐ มีนาคมหัศจรรย์กับทพระนิพนธ์ของพระองค์ตอนหนึ่งดังนี้

“ . . . เวลา ๕ นาฬิกา ๓๐ นาที ล.ท. ถึงวัดบางลายเหนือ เสด็จขึ้นประทับบนกุฏิ พระใบฎีกาวินเป็นเจ้าอาวาส มีพระ ๘ รูป. . . . วันที่ ๑๐ มี.ค. เข้าเสด็จทอดพระเนตรโบสถ์สร้างใหม่ซึ่งยังค้างอยู่ ยังไม่มีบานประตูหน้าต่าง และเพดาน หน้าจั่ว มุลค่าหาได้ไม่พอจะทำวัดนี้เป็นวัดประจำตำบล ควรได้รับอุดหนุน ทรงรับว่า เมื่อเรียไรเพิ่มแล้ว ยังขาดอีกเท่าไร จึงมีใบบอกเข้าไปกราบทูล จักทรงบูรณะให้พอ ในพระนามพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายุ . . . ”

นอกจากวัดบางลายเหนือแล้ว พระองค์ยังเสด็จวัดอื่น ๆ ในท้องที่อำเภอโพทะเล อีกหลายวัด ซึ่งเป็นวัดที่ตั้งริมฝั่งแม่น้ำยม เช่นในวันเดียวกันนี้ ในบทพระนิพนธ์ของพระองค์มีข้อความว่า

“ . . . เสด็จจากวัดบางลายเหนือโดยทางชลมารคกระบวนเรือเหมือนเมื่อวาน เสด็จมาทางราว ๓๐ นาที ถึงวัดบางลายใต้ เสด็จขึ้นทอดพระเนตรราว ๑๕ นาที เสด็จต่อมา เวลา ๑๐ นาฬิกา ๔๕ นาที ก.ท. ถึงวัดปากน้ำ มีชาวบ้านนำส้อมมาถวายราว ๑๐๐ ราย . . . เวลา ๓ นาฬิกา ล.ท. เสด็จถึงวัดบ้านตาล เสด็จขึ้นตรัสปราศรัยแก่ชาวบ้านที่มาคอยรับเสด็จ แล้วเสด็จขึ้น วัดนี้มีพระ ๑๔ รูป พระช้อย เป็นเจ้าอาวาส ของก่อสร้างไม่มีหลักฐานอะไร . . . ”

“วันที่ ๑๑ มี.ค. เสวยเช้าและประทานของแจกแล้วเวลา ๙ นาฬิกา ก.ท. เสด็จโดยทางชลมารค กระบวนเรือเหมือนวันก่อน ถึงวัดโพทะเล เสด็จขึ้น ทรงผูกข้อมือเด็ก และเสวยเพลแล้ว ประทานธรรมแก่ราษฎร . . . เวลา ๑ นาฬิกา ๑๐ นาที ล.ท. เสด็จจากวัดโพทะเลโดยทางชลมารคต่อไป เวลา ๓ นาฬิกา ๓๐ นาที ล.ท. ถึงวัดบางกลาง ซึ่งจัดเป็นที่ประทับแรม มีชาวบ้านมากคอยรับเสด็จมาก เสด็จขึ้นประทานพระโอวาท เนื่องด้วยความเคารพเหมือนที่ทรงแสดงแล้ว ๆ วัดบางกลางนี้มีพระ ๓ รูป พระจ้วน ๆ เป็นเจ้าอาวาส มีของเป็นหลักฐานก็เฉพาะแต่ศาลาการเปรียญ ๆ เวลา ๔ นาฬิกา ๒๖ นาที ล.ท. เสด็จจากวัดบางกลางโดยเรือพายมา พร้อมด้วยผู้ตามเสด็จ เพื่อทอดพระเนตรวัดวังตะโก ทาง ๑๙ นาที ถึงวัดนี้ ภูมิฐานดีมีต้นไม้ใหญ่ร่มรื่น แต่โบสถ์วิหารชำรุดมาก มีพระสงฆ์ ๘ รูป พระเจ้เจ้าคณะหมวดเป็นเจ้าอาวาส ๆ . . . ”

แสดงว่าพระองค์เสด็จวัดในท้องที่อำเภอโพทะเล (ขณะนั้นเป็นอำเภอบางกลาง) ถึง ๗ วัดด้วยกัน สำหรับวัดวังตะโก ก็คือวัดวังตะโก หรือวัดหิริญญารามในปัจจุบันนั่นเอง

วัดขวาง

วัดขวางตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลวัดขวาง และตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านเก่า เห็นวัดหลวงขึ้นไป เป็นวัดที่เก่าแก่วัดหนึ่ง เล่ากันว่า ที่ชื่อวัดขวางนั้นก็เพราะมีสิ่งก่อสร้างเก่า ๆ ตั้งอยู่ขวางลำแม่น้ำน่าน ซึ่งผู้เขียนเข้าใจว่า แม่น้ำน่านเก่าคงกักเซาะตลิ่งของวัดจนสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ พังลงไปขวางอยู่กลางแม่น้ำก็ได้ จึงเรียกกันว่า “วัดขวาง” ต่อมาได้ตั้งเป็นชื่อตำบลว่า “ตำบลวัดขวาง” ด้วย ที่วัดขวางนี้มีพระพุทธรูปสัมฤทธิ์อยู่ถึง ๓ องค์ น่าจะเป็นพระพุทธรูปสมัยเชียงแสนองค์หนึ่ง สมัยสุโขทัยองค์หนึ่ง และสมัยอยุธยาองค์หนึ่ง วัดนี้จึงเป็นวัดที่น่าสนใจ น่าศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดต่อไป

วัดทะนง

วัดทะนง ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลทะนง คุณกมล เอิบอิม ได้รวบรวมและเรียบเรียงไว้ว่า มีพระพุทธรูปบูชาขนาดใหญ่อยู่องค์หนึ่ง คล้ายสมัยอยุธยา ซึ่งประชาชนนับถือกันมาก สำหรับชื่อวัดและชื่อตำบลว่า “ทะนง” นั้น เล่ากันว่า มีครอบครัวหนึ่งอพยพมาจากตำบลบางคลาน หัวหน้าครอบครัวชื่อ “นง” มาประกอบอาชีพทำน้ำมันยางขาย และเป็นคนแรกที่เข้ามาอาศัยอยู่ ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า “บ้านตานง” ต่อมาภาษาเปลี่ยนแปลงไปเป็น “บ้านทะนง” ปัจจุบันที่ดินแถบบริเวณ—วัดทะนงและใกล้เคียง จะพบซากน้ำมันยางจับตัวเป็นก้อนอยู่มาก

ตำบลหมู่บ้านในท้องที่อำเภอโพทะเล

ในตอนต้นได้กล่าวแล้วว่าในท้องที่อำเภอโพทะเลแบ่งการปกครองออกเป็น ๑๓ ตำบล ๘๔ หมู่บ้านด้วยกัน ชื่อตำบลมี ท้ายน้ำ ทาน้ำ บางคลาน โพทะเล ทุ่งน้อย ท่าบัว ท่าขมิ้น บึงนาราง บางลาย ท่าเสา ทะนง วัดขวาง และ บ้านน้อย ที่มาของชื่อหมู่บ้านตำบล เท่าที่ผู้เขียนรวบรวมได้มีดังนี้

๖.๕

ท้ายน้ำ

ชื่อตำบลนี้คุณประทุม พรหมจาด ได้เรียบเรียงไว้ว่า ชื่อตำบลท้ายน้ำตั้งชนตามสภาพภูมิศาสตร์ โดยถือเอาลำคลองตอนที่แยกจากแม่น้ำยมทางทิศตะวันตกเป็นปากน้ำ ชาวบ้านจึงเรียกหมู่บ้านตอนนั้นว่า “ปากน้ำ” เมื่อคลองนี้ทอดยาวมาถึงหมู่บ้านที่มีหินดานอยู่กันคลอง ชาวบ้านจึงเรียกว่า “วังหิน” ส่วนลำคลองที่ทอดยาวไปสิ้นสุดที่หมู่บ้านหนึ่งจึงเรียกว่า ท้ายน้ำ เพราะเป็นส่วนที่อยู่ท้ายสุดของลำคลอง ชื่อท้ายน้ำจึงเป็นชื่อตำบลไปด้วย ชื่อหมู่บ้านในท้องที่ตำบลท้ายน้ำยังมีอีก ๔ หมู่บ้าน คือ พญาวัง เนินโพธิ์ หนองบัว และโพธิ์ไทรงาม

บางคลาน

ชื่อตำบลบางคลานนี้มีที่มาจากคำบอกเล่า ๒ ทางด้วยกัน คือทางหนึ่งกล่าวว่าหมู่บ้านบางคลานนี้ ทางที่จะเข้าหมู่บ้านรกมาก ผู้ที่จะเข้าไปถึงหมู่บ้านได้ต้องลำบากมาก เสมือนต้องคลานเข้าไป จึงเรียกกันว่า “บางคลาน” แต่อีกทางหนึ่งกล่าวว่า ระหว่างแม่น้ำยม

กับแม่น้ำน่านเก่าโค้งเข้าหากันนั้น ระยะทางใกล้กันมาก มีกระเซ้จากแม่น้ำยมเป็นฝูง คลานไป
คลานมาระหว่างแม่น้ำทั้งสอง จนกลายเป็นลำราง ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า “บางคลาน” ต่อมา
เป็นชื่อตำบล และเป็นชื่ออำเภอครึ่งหนึ่งดังกล่าแล้ว ปัจจุบันเป็นทั้งชื่อหมู่บ้านและชื่อตำบล

ท่าบัว

ที่มาของท่าบัวได้กล่าวแล้ว เมื่อตอนกล่าวถึงวัดท่าบัว ท่าบัวเป็นทั้งชื่อหมู่บ้าน
ชื่อตำบลและชื่อวัด ในท้องที่ตำบลท่าบัวมีชื่อหมู่บ้าน ยางแกล ท่าบัว และ วัดหลวง

ห้วยยาว

เป็นชื่อหมู่บ้านอยู่ในท้องที่ตำบลท่าซน เพียงตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน เมื่อราว ๕๐ ปี
เศษ ที่ชื่อเพราะมีลำห้วยที่แม่น้ำซึ่งพอมิไว้ใช้ได้ในฤดูแล้ง แต่มีความยาวเพียง ๑ กิโลเมตร
เศษเท่านั้น ชาวบ้านที่มาอาศัยอยู่ริมห้วยจึงตั้งชื่อตนเองประศคว่า “บ้านห้วยยาว” ซึ่งความ
จริงมีห้วยไม่ยาวมากนัก ก็ยาวเพียง ๑ กิโลเมตรเศษ ดังกล่าวแล้ว

บางลาย

บางลายเป็นชื่อตำบลที่เปลี่ยนมาจากบางร้าย ที่มาของชื่อได้กล่าวในเรื่องวัดบาง-
ลายเหนือ ท้องที่ตำบลบางลายมีชื่อหมู่บ้าน คือ ยางแขวนมือง บางลายเหนือ บางลายกลาง
บางลายใต้ หนองในดง หาดสูง คลองข่อย ประดาทอง (เป็นหมู่บ้านที่อยู่เหนือสุดของ
อำเภอโพทะเล) และ ทุ่งพรหมทอง

ยี่ม่วย

ยี่ม่วยเป็นชื่อหมู่บ้านในท้องที่ตำบลท่าเสา ในตำบลท่าเสา มีหมู่บ้าน ท่าเสา ยี่ม่วย
พังน้อย บางพล้อ ตะเฒ่าให้ วังตาด้วง ยางหลวง หางเกตุ เสากระโดง นกคว และ
หนองหญ้าปล้อง สำหรับ บ้านยี่ม่วย นั้นจากคำบอกเล่ากล่าวว่า เดิมหมู่บ้านนี้เป็นป่า ไม่มี
คนอาศัยอยู่เลย ต่อมา มีชาวจีน ๒ ครอบครัว (บางคนว่าสองพี่น้อง) ได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่
เป็นบ้านแรก มีอาชีพในการจับปลาขาย ชาวบ้านใกล้เคียงจึงเรียกว่า บ้านยี่ม่วย (ยี่หมายถึง
สอง) ต่อมาคำว่า ม่วย จึงกลายเป็น มุย ไปจึงเรียก บ้านยี่ม่วย ไปในที่สุด

ทะนง

เป็นชื่อตำบล และชื่อวัดได้กล่าวถึงที่มาของชื่อแล้ว เมื่อกล่าวถึงวัดทะนง ในท้องที่ตำบลทะนงมีชื่อหมู่บ้าน หนองตะแบก บึงลี่ ทุ้งทอง เกาะเหนือ เกาะนอก บ้านพัง และ ประดาศำโรง

บึงลี่

เป็นชื่อหมู่บ้านและชื่อวัดในตำบลทะนง คุณประจวบ ธรรมมา ครูใหญ่โรงเรียนวัดบ้านบึงลี่ ได้เรียบเรียงจากคำบอกเล่ากันต่อ ๆ มาว่า มีชายหนุ่มชื่อ “จำบัง” กับสาวงามชื่อ “บัวรี” ตั้งบ้านเรือนอยู่คนละฟากบึง วันหนึ่งจำบังขึ้นไปบนต้นยางมองเห็นบัวรีอาบน้ำอยู่ จึงขอยืมเรือแจกชายของไปหาบัวรี และขอความรักจากบัวรี ๆ ไม่ยอม จำบังจึงอุกบัวรีขึ้นเรือ แล้วพายไปกลางบึง จากนั้นก็อุกปล้ำบัวรี ๆ จึงหนีบมีดที่อยู่ในเรือแทงจำบัง ๆ เจ็บปวด และโมโหมาก จึงดึงมีดออกแล้วจ้วงแทงบัวรีจนทั้งคู่ออกใจตายในเรือนั่นเอง และทั้งเรือทั้งศพของทั้งสองคนก็จมลงสู่ท้องบึง ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า “บึงลี่” และกลายเป็นชื่อหมู่บ้านและวัดต่อมา

ทุ้งทอง

ทุ้งทองเป็นชื่อหมู่บ้านในท้องที่ตำบลทะนง คุณจำรูญ ฉิมวรรณ ครูใหญ่โรงเรียนบ้านทุ้งทอง ได้เรียบเรียงจากคำบอกเล่ากันมาว่า พรานเพรียงมีความชำนาญในการล่าสัตว์มาก วันหนึ่งออกไปล่าสัตว์แต่ไม่มีสัตว์เลยพรานเพรียงได้เดินทางไปเรื่อย ๆ จนพบหมู่บ้านและพบคำพ้องเกี่ยวกันหูกฝักคินอยู่นั่นหนึ่งซึ่งเก่ามาก พรานเพรียงจึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านทุ้งทอง” ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ ชาวบ้านทุ้งทอง ได้สร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้น และตั้งชื่อโรงเรียนว่า “โรงเรียนบ้านทุ้งทอง” และเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเสียใหม่ว่า “บ้านทุ้งทอง” เพื่อให้ตรงกับชื่อโรงเรียน

วัดขวาง

เป็นทั้งชื่อหมู่บ้านชื่อตำบล และชื่อวัด ที่มาของชื่อนี้ได้กล่าวแล้วในเรื่องวัดขวาง ในท้องที่ตำบลวัดขวางนี้มี ๖ หมู่บ้านด้วยกัน คือ บ้านกองทอง ท่าตาเสือ วัดขวาง วัดพร้าว เนินเศรษฐี และบ้านใหม่

นอกจากหมู่บ้านที่กล่าวมาทั้งหมดแล้ว ในท้องที่อำเภอโพทะเล ยังมีหมู่บ้านชื่อต่าง ๆ อีกหลายหมู่บ้านเช่น กลองตางาว กลองตะเคียนเต่า กลองบางหลวง กลองผ้า ปากลัดดี มาบคลอ หนองโกบุตร กลองตามี มาบชุมแสง ท่าข้าม ท่าเตย บึงพระ บึงวงษ์ ออวัง บ้านไร่ ท่าदान ท่าโพ บ้านตาล ท่ายกก น้ำซุ ท่าตะ หนองหวาย หางเกตุ ท่าสัก หนองระกำ ทุ่งคูณ หนองบัวตาล หนองแหม หนองระกำ โนนยาง หนองคล้า นกตะกรุม ย่านยาว หนองขานาง บึงไกร บึงขม้น บึงลำโรง หนองตะแบก โป่งขาม บึงตาไกร ในห้วย หนองหวาย หนองบัวกระพัง กลองค้ำแค โพธิ์ขี้งาม บ้านมัทรี และยางขี้แดง เป็นต้น

เนื่องจากท้องที่อำเภอโพทะเลเป็นที่ราบลุ่มมีลำคลองมาก และมีบึงมีหนองมาก ชื่อหมู่บ้านตำบล จึงขึ้นต้นด้วย “ท่า” “กลอง” “หนอง” และ “บึง” มาก เช่น

ท่า หมายถึงตำบลหมู่บ้านที่อยู่ริมแม่น้ำริมคลองเช่น บ้านท่าม่วง ท่าบัว ท่าขม้น ท่าเสา ท่าตาเสือ ท่าข้าม ท่าเตย ท่าโพ และท่าตะ เป็นต้น

กลอง หมายถึงตำบลหมู่บ้านที่อยู่ริมคลองเช่น บ้านกลองข้อย กลองตางาว กลองตะเคียนเต่า กลองบางหลวง กลองผ้า กลองตามี และกลองค้ำแค เป็นต้น

หนอง คือตำบลหมู่บ้านที่อยู่ใกล้หนองเช่น บ้านหนองหญ้าปล้อง หนองโกบุตร หนองในดง หนองหวาย หนองแหม หนองระกำ หนองคว่ำ หนองขานาง หนองตะแบก หนองหวาย และ หนองบัวกระพัง

บึง คือ ตำบลหมู่บ้านที่อยู่ใกล้บึงเช่น บ้านบึงดี บึงพระ บึงวงษ์ บึงไกร บึงขม้น บึงลำโรง และบึงตาไกร เป็นต้น